

УДК 122/129

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.8>*Р. Ю. Коперльос*ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4896-2407>*кандидат філософських наук,**асистент кафедри філософії та методології науки**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОДНА ІЗ СУТНОСТЕЙ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми полягає в тому, щоб сформулювати цілісне розуміння, у межах постнекласичної раціональності, поняття «духовність» як однієї із найважливіших сутностей людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті дослідження синергетичного дискурсу особливої уваги набирає потреба в переосмисленні класичних уявлень про духовність людини та виведенню, за допомогою синергетичного та нелінійних підходів, постнекласичного тлумачення цієї проблематики.

Поняття «духовність» обумовлює особливості вивчення дослідження через застосування філософських та загальнонаукових методів. Дослідження здійснювалось на основі праць українських та західних дослідників. Вирішення поставленої мети дослідження здійснювалося за допомогою використання соціокультурного, нелінійного та синергетичного підходів для з'ясування не лише визначення, що таке духовність людини, але і яке місце вона посідає у її житті та у суспільстві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових колах досі можна знайти визначення багатоманітність варіантів визначення поняття «духовність». На основі дослідження та порівняння розуміння цього терміну в античній та сучасній філософії, а також українській філософській думці вперше зроблена спроба вивести цілісне розуміння духовності людини. Адже саме в добу постнекласичної раціональності розкривається розуміння того, що духовність людини, забарвлена високою моральністю, але не тотожна їй, проявляється у відновленні та розвитку системи, так званих, вищих, надособистісних гуманістичних цінностей, що визначають цілі, ідеали та норми суспільного та індивідуального буття, через усвідомлення цінності людської особистості, її совісті, честі, гідності, сенсу самого людського життя.

Метою статті є аналіз особливостей розуміння духовності людини та її ролі в житті особистості та суспільства. Відповідно до новизни теми поставлено завдання розглянути особливості поняття «духовність» в контексті сучасної постнекласичної раціональності.

Виклад основного матеріалу.

Проблема духовності в античній та сучасній філософії.

Формування нових цінностей та переосмислення старих сьогодні є дуже актуальною темою, як для українського суспільства, так і для світу в цілому. Все більша кількість людей задається питаннями про моральні, духовні, етичні та релігійні цінності. Саме через це гостро постають питання про те, що ж таке духовність людини, і чи притаманна вона всім без винятку.

До визначення поняття «духовності» у вчених немає єдиної думки, бо це поняття завжди мало важливе значення для розуміння поняття «людина» ще з античних часів і до сьогодні. Адже духовність людини відіграє одну з основних ролей у поясненні безсмертя душі, сенсу життя, суспільній взаємодії, самоідентифікації у світі як особистості, усвідомленні власного «Я» тощо.

Наприклад, В. Баранівський вважає, що можна виокремити певний смисловий відтінок поняття духовності: «Духовність у ній розумілася як свого роду ідеал (особливий “максимум”) або “досконалий різновид” духовного розвитку особистості, вона була переважно етичною категорією, покликаною виразити одну з найвищих людських цінностей, позначити моральнісний вимір людської життєдіяльності, передусім живе джерело переваг особистості, її етичну самостійність. У цьому розумінні духовність, звичайно, протиставляють бездуховності» [1, с. 70].

Але, варто зазначити, що питання духовності вперше з'являється ще в античній філософії, зокрема такі філософи як Платон та Аристотель вважали, що поняття «духовність» є похідним від слова «дух», що означає рухливе повітря, віяння дихання, носія життя. Крім того, до Платона духовне і тілесне не розмежовувались, саме він вперше відокремив тілесне і духовне, зазначивши, що духовність це специфічна людська властивість, вища форма буття людини, а тілесне це нижча форма, те, що закладено природою у людині. Взяти до прикладу хоча б інтерпретацію міфу про печеру, де виділяється 4 різні духовні стани суб'єкта (тобто людини, яка досліджує, пізнає): 1) перебування в кайданах на дні печери; 2) визволення від кайданів та важке сходження;

3) повільне фокусування погляду на істинних предметах; 4) перехід від предметів, освітлених Сонцем, до самого Сонця. Тобто духовне несе важливий відбиток на пізнання людини для отримання істини та достовірності, і, як наслідок знання. Крім того, і люди які є науковцями і роблять різноманітні відкриття, дослідження тощо, мають керуватися духовністю та гуманізмом, і люди, які в побуті взаємодіють, спостерігають за світом, природою, людьми тощо – теж.

В сучасній філософії і науці розглядається людина, яка у процесі соціалізації має враховувати, що беззаперечно відбувається формування її внутрішнього світу, особистості, свідомості, світогляду, цільових, ціннісних та смислових вимірів буття тощо. Саме у зв'язку з цим постає гостре питання духовності людини як однієї із найважливіших її сутностей, що виражає пізнавальну, творчу, критичну, моральну, аксіологічну, гуманістичну, культурну та виховну активність людини, її спрямованість на самоаналіз, самокритику, саморозвиток, самоусвідомлення і, як наслідок, самовдосконалення.

«Основні смисли духовного порядку пов'язані з найважливішими проблемами людського буття, зокрема, його призначенням, свободою та відповідальністю, самовдосконаленням і найвищою духовною самореалізацією. Духовна самоідентифікація людини – це результат її духовного шляху від природного до соціального та далі, від соціального – до духовного “Я”. Подібно до того як соціальна природа людини є цілеорієнтиром для трансформації її біологічної природи, так духовне “Я” є подальшим ступенем розвитку для “Я” соціального. Результатом людського сходження до досконалості є безцінний біологічний, соціальний та духовний досвід, який дух отримує у своєму прояві багатовимірній природі особистості» [6, с. 280].

Так, можна говорити, що людина у своєму сходженні до вдосконалення власної особистості разом із духовністю опирається на свободну волю та свободу загалом, адже духовність нав'язати або примусово сформувані в людині не можливо. Крім того, навряд чи можна говорити, що формування духовності у людині здійснюється свідомо, і що у світі існують недуховні/бездуховні особистості.

Розуміння духовності у українській філософській думці.

У філософському словнику духовність визначається як «категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення. Прояснення природи людського буття через категорії “дух” та “духовність” означає, що людина може не тільки пізнавати та відображувати навколишній світ, а й творити його» [7, с. 179]. Таким чином можна говорити про духовність як особливий, специфічний рівень людського буття,

яким вона керується не тільки у взаємодії зі світом та іншими, але й із собою для власного самовдосконалення, саморозуміння, самовідтворення, самоусвідомлення, самокритики тощо.

Ще одним з підґрунть для дослідження проблеми духовності слугують праці вчених української філософської думки Г. Сковороди, П. Куліша, І. Франка, П. Юркевича, А. Колодного, В. Шинкарука, В. Ярошовця та багатьох інших, які виокремлюють духовність як центр внутрішнього світу людини. Так А. Колодний розглядає поняття «духовність» на прикладі українського суспільства. «Духовне життя українства – складна світоглядна панорама, але водночас вона постає як єдиний цілісний духовний процес, ідейні відтінки якого існують не для взаємовиключення чи протистояння, а як взаємоповнювальні явища» [3, с. 4–5]. Тобто, поняття духовності використовується при характеристиці «внутрішнього», суб'єктивного світу людини.

Компонентами духовності варто вважати розум, культуру мислення і поведінки, рівень і якість знань, саморефлексію, естетичний, етичний, емоційний і моральний розвиток та багато інших. Г. Сковорода включає духовність і релігійний світ людини, вважаючи, що Бог та віра є ключовими для людини. Основою духовного світу людини, як відомо, на думку Сковороди, є серце. Також його тлумачення духовного простору як нескінченного процесу, що співпадає із загальним розвитком культури і часу від минулого до майбутнього, дає уявлення про нескінчене формування духовності суспільства та переосмислення цієї духовності зі зміною поколінь. Адже погляд на духовність та її важливість для людського існування може різнитися навіть в одну й ту ж саму історичну добу в молодшого і зрілого покоління.

Такими поглядами та характеристиками духовності не вичерпується, оскільки в ній панує пріоритет раціонального, просвітницького, прогресивного те, що можна досягти, як освітою, так і самовдосконаленням особистості через збагачення власного культурного, літературного, естетичного тощо її компонентів. Звичайно, зводити духовність тільки до цих якостей також не можна.

Поняття «духовність» у постнекласичній раціональності.

Нелінійний та синергетичний підходи до розуміння духовності людини як активної особистості сучасної постнекласичної раціональності можна застосовувати якщо враховувати в розуміння духовності раціоналізовану, орієнтовану в просторі і часі перспективу взаєморозвитку, взаємодії та взаємовпливу відношення «людина-суспільство-світ» за допомогою визначення цінності життя, сенсу життя як в індивідуальному, так і в суспільному плані.

«Методологічною складовою дослідження буде рефлексія двох рівнів організації людського життя: засобів (соціальне, психічне тощо) та "життєвого світу" (просторово часовий фактор). Оскільки світ в якому живе особистість нелінійний і відкритий, то людина як складний елемент світу, який насправді є складною системою, опиняється в нелінійних ситуаціях нестабільності й розвитку з однієї сторони – еволюції, та власного життя – з іншої. В такій ситуації особистість зобов'язана перестати бути пасивним спостерігачем та проявити себе як активний суб'єкт...» [4, с. 10]. Такий активний суб'єкт або нелінійна особистість мусить володіти такою сутністю людини як духовність.

Сфера духовності ширша за обсягом і багатша за змістом, ніж сфера раціональності та раціонального освоєння світу. Головне в духовності не здобуття освіти та накопичення знань, не кількість і не їх різноманітність, а їхній зміст. Терміни «освідчений», «мудрий», «геніальний» тощо – не показник духовності. Знання стають духовними, коли вони стають усвідомленим засобом розуміння сенсу «зовнішнього» світу (об'єктивної реальності) та «внутрішнього» світу людини (суб'єктивної реальності), засобом засвоєння вищих цінностей, таких як істина, добро, краса, моральність, справедливість, етичність, гуманізм, благочинність, культурність, вихованість, взаємодопомога та взаєморозуміння, тощо.

Духовність – це здатність сфери відчуття та почуття, переживання сенсу цих цінностей, внутрішня, не примусова та нав'язана ззовні, готовність і можливість сприймати та взаємодіяти відповідно до їхніх вимог. У зв'язку з цим можна стверджувати, що духовність передбачає свободу особистості. Формуючи свою духовність, людина піднімається до цих цінностей та ідеалів і реалізує їх у своєму житті, як повсякденному, так і професійному. Також духовність виходить за межі емпіричного буття людини, долає її егоїзм, корисливість, зло, несправедливість тощо.

Оскільки людина на певних етапах свого життя може перебувати у стані сумління, то, як наслідок, вибудовує найвищий захід моральності, що визначає її духовний світ та духовну культуру. Вважається, що люди між собою більше різняться за духом, ніж біологічно та соціально, бо духовний світ людини більш автономний, прихований та має свої закономірності. І проблема виникає саме в тому, що такий світ та його закономірності важко пізнати. Тобто, духовність є онтичною властивістю людини «... свідченням цього стало методологічне створення образу людини як духовної істоти, яку репрезентує комплементарна єдність трьох іпостасей – тіло, душа, дух, що знаходять своє життєствердження у двох площинах духовної самореалізації людини – горизонтальній

(навколишня дійсність) та вертикальній (трансцендентальна реальність)» [2, с. 321–322].

Традиційно вважається, що духовність включає три фундаментальні здібності людини:

- пізнавальну як розвиток інтелекту особистості, оволодіння знаннями та їх накопичення;
- моральну або етичну як дотримання норм, правил, ідеалів, цінностей тощо, що регулюють поведінку особистості в суспільстві;
- естетичну як особливе ставлення особистості до дійсності у процесі якого: а) розкривається міра цілісності феноменів, предметів, явищ, подій, ситуацій об'єктивної реальності; б) людина виявляє та проявляє розвинені у собі здібності, схильності та можливості активної творчої діяльності; в) людина оцінює ступінь досконалості явищ дійсності, ступінь гармонії людини та світу; г) виробляє у собі почуття естетичного, прекрасного, ідеального тощо.

Використання синергетичного підходу до тлумачення духовності людини передбачає виявлення її активності, діалогічності, самостійності, творчості, ініціативності та виявлення її волі до вибору стратегії індивідуального та суспільного життєвого шляху.

А. Осипов вважає, що духовність є парадигмальною засадою досягнення співвідношення філософії і науки. «Сучасна науково-філософська картина світу потребує створення нового типу синтезу знань, який прийшов би на зміну раціо-логічному синтезу, притаманному класичному типу наукової раціональності епохи Модерну – духовно-практичному синтезу. Особливості духовності полягають у гармонійному співвідношенні й взаємодії різноманітних антропологічних чинників: відчуттів, почуттів, цінностей, ідеалів, на відміну від чого у раціо-логічному синтезі абстрагуюча розумовологічна функція є переважаючою і підпорядковує собі усі інші. Феномен духовності має давню історико-культурну і філософську історію, починаючи із здобутків філософії Стародавнього Світу, зокрема – античної філософії» [5, с. 38].

Духовна людина зазвичай, має одну з важливих особистісних якостей: вона набуває духовності як прагнення досягти високих ідеалів і думок, що визначають напрямок усієї її діяльності. Духовність передбачає відданість гуманістичним ціннісним орієнтаціям, щирість, дружелюбність, взаємоповага по відношенні до інших людей, вона не є пасивною, а проявляється як активний феномен людини. Оскільки розуміння поняття «духовності» є неоднозначним і дослідженням її займаються філософи, теологи, соціологи, психологи та інші, то в сучасності ми і маємо великий масив літератури з цієї теми, і як наслідок, багатоманітність варіантів пояснення та визначення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, з'ясовано, що в сучасній постнекла-

сичній раціональності можна говорити, що духовність – це особливий вид буття людини, невід’ємна та одна з основних сутностей людини. Духовність людини – багатогранний світ особистості, спрямований на: самоусвідомлення; самоідентифікацію; самоаналіз: саморозвиток; саморефлексію; конструювання особистісного відношення до світу та суспільства; творче пізнання та самопізнання; ціннісне усвідомлення себе, суспільства та світу загалом.

Крім того, для подальших перспектив дослідження можна виділити полеміку між науковцями: чи є духовність об’єктивним чи суто суб’єктивним феноменом або, можливо варто, її розуміти по новому, а саме як суб’єктивно-об’єктивна сутність існування людини.

Література

1. Баранівський В.Ф. Проблема духовності особистості в сучасному українському суспільстві. *Духовність і художньо-естетична культура. Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник*. К.: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1999. Том 14. С. 68–80.
2. Климишин О.І. Духовність як онтична властивість людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць*. Львів: ЛьвДУВС, 2012. Вип. 2 (2). С. 313–322.
3. Колодний А., Любовик Б., Филлипович Л. та ін. Релігія в духовному житті українського народу. К., 1994. 383 с.
4. Коперльос Р.Ю. Розуміння нелінійності особистості в постнекласичній раціональності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, (34). 2022. С. 9–12.
5. Осипов А. Духовність як парадигмальна засада осягнення співвідношення філософії і науки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. № 636: Філософські науки. 2009. С. 34–38.
6. Помиткін Е. О. Філософсько-психологічний зміст поняття духовності та духовного розвитку особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. К., 2006. Т. VIII, ч. 9. С. 279–286.
7. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія. К.: Абрис, 2002. 742 с.

Анотація

Коперльос Р. Ю. Духовність як одна із сутностей людини. – Стаття.

В статті, за допомогою синергетичного та нелінійного підходів, розглядається розуміння духовності людини в сучасній постнекласичній раціональності. Поява ідеї розгляду духовності особистості в сучасній постнекласичній раціональності зумовлена переходом науки від класичного до некласичного і постнекласичного етапів її розвитку. Парадигмальні зрушення, що вимагають змістовно-сміслові експлікації поняття «духовність» в певному науковому дискурсі пов’язані

із синергетичною дослідницькою програмою і формуванням складного та нелінійного стилів наукового мислення. Оскільки існує низка підходів до філософсько-методологічного дослідження цього поняття, то можна говорити і про низку ускладнень, адже розуміння поняття «духовність» показує нам багатоманітність своїх смислів. Обговорення актуальних проблем сучасного соціального життя, пов’язаних з перспективами розвитку світової культури та людської цивілізації в цілому, передбачає використання однієї з ключових філософських категорій – категорії духовності. Однак останнім часом ця категорія втрачає свою визначеність через зведення її, з одного боку, до поняття моральності або релігійності, з іншого до освіченості. Проте методологічний ракурс, через який відбувалося дослідження дав цілісне уявлення про розуміння духовності людини в сучасній постнекласичній раціональності, тобто відбувається переосмислення класичного розуміння цього поняття.

Сучасна філософія науки на основі нелінійного та синергетичного підходів до розуміння відношення «людина-суспільство-світ» розкриває нелінійність кожного з компонентів цього відношення та їхній взаємовплив один на одного, де невід’ємною ознакою є духовність людини. З’ясування проблемного спектру терміну «духовність» в статті здійснювалося на основі вивчення класичних та сучасних досліджень. Виведено розуміння духовності як особливого виду буття, невід’ємної та однієї із основних сутностей людини, багатогранного суб’єктивного світу особистості. Духовність людини є особливою формою сприймання та ставлення індивіда до себе, до іншого/інших, суспільства, природи та світу загалом. Ця сутність людини формується на розумінні таких цінностей як знання, істина, добро, краса тощо, що є необхідними умовами для гармонійного буття індивіда у світі. На основі цього можна стверджувати, що одними з основних компонентів духовності є пізнавальна, етична та естетична складова, сюди можна було б врахувати і релігійний аспект, але, оскільки релігійність притаманна не всім особистостям, то ця складова буде вірною тільки для розуміння духовності окремих індивідів.

Ключові слова: особистість, суспільство, синергетичний підхід, нелінійний підхід, постнекласична раціональність.

Summary

Koperlos R. Yu. Spirituality as one of the human essences. – Article.

The article, with the help of synergistic and nonlinear approaches, examines the understanding of human spirituality in modern postnonclassical rationality. The appearance of the idea of considering the spirituality of the individual in modern postnonclassical rationality is due to the transition of science from classical to nonclassical and postnonclassical stages of its development. Paradigmatic shifts that require a content-semantic explanation of the concept of «spirituality» in a certain scientific discourse are associated with a synergistic research program and the formation of complex and nonlinear styles of scientific thinking. Since there are a number of approaches to the philosophical and methodological study of this concept, we can also talk about a number of complications, because

understanding the concept of «spirituality» shows us the multifaceted nature of its meanings. The discussion of the current problems of modern social life, related to the prospects for the development of world culture and human civilization as a whole, involves the use of one of the key philosophical categories – the category of spirituality. However, recently this category has lost its definition due to its reduction, on the one hand, to the concept of morality or religiosity, on the other hand, to education. However, the methodological angle through which the research was carried out gave a holistic view of the understanding of human spirituality in modern post-classical rationality, that is, the classical understanding of this concept is being rethought.

Modern philosophy of science based on non-linear and synergistic approaches to understanding the relationship «human-society-world» reveals the non-linearity of each of the components of this relationship and their mutual influence on each other, where human spirituality is an integral feature. Clarification of the problematic spectrum

of the term «spirituality» in the article was carried out on the basis of the study of classical and modern studies. The understanding of spirituality as a special kind of being, integral and one of the main essences of a person, the multifaceted subjective world of an individual, is derived. Human spirituality is a special form of perception and attitude of an individual towards himself, towards other/others, society, nature and the world in general. This essence of a person is formed on the understanding of such values as knowledge, truth, goodness, beauty, etc., which are necessary conditions for the harmonious existence of an individual in the world. On the basis of this, it can be argued that one of the main components of spirituality is the cognitive, ethical and aesthetic component, the religious aspect could also be taken into account here, but since religiosity is not characteristic of all individuals, this component will be valid only for understanding the spirituality of individual individuals.

Key words: personality, society, synergistic approach, nonlinear approach, postnonclassical rationality.